
Recenze

Flusserova pozdní antropologie a bezradnost vědy

Vilém Flusser: Od subjektu k projektu

Z německého originálu *Vom Subjekt zum Projekt* přel. P. Babka.

Mělník, Přestupní stanice 2020. 176 s.

Vilém Flusser: Lidská geneze

Z německého originálu *Menschliche Genezing* přel. P. Babka.

Mělník, Přestupní stanice 2024. 120 s.

Vilém Flusser je znám jako originální myslitel, kterého lze jen obtížně zařadit do nějaké konkrétní filosofické školy či jednoho ideového proudu. Jeho spletitý životní příběh, dobře popsany jinde,¹ a nomadický životní styl se pevně otiskly do unikátního filosofického přístupu nezávislého na jedné ideové tradici a do tvorby vlastního pojmového aparátu, který vyžaduje trpělivý přístup čtenáře. Jeho texty jsou nesnadno přístupné, obtížné ke kontextualizaci a porozumění. Pro ty však, kteří v četbě vytrvají, nabízejí inspiraci a svěží vhledy do situace (post)moderního člověka, jimiž si autor vydobyl celosvětové uznání napříč obory.

V nedávné době vyšly v českém překladu dva poslední Flusserovy texty, *Od subjektu k projektu* (2020) a *Lidská geneze* (2024),² oba původně vydané společně v německém originále ve 3. svazku Flusserových spisů.³ Do češtiny texty přeložil Petr Babka pro nakladatelství Přestupní stanice za podpory Ministerstva kultury a Česko-německého fondu budoucnosti. Jedná se o významný počín, protože odhalují do té doby latentní, antropologickou figuru autorova myšlení. Obě práce byly přitom autorem zamýšleny jako samostatné texty s osobitými cíli a záměry. První práce podává Flusserovo rozumění dějinám a tomu, jak se v nich projevuje lidské myšlení a aktivita. Již zde autor artikuluje potřebu nové (post-moderní) filosofické

1 Česky nejlépe v: Ströhl, A., *Vilém Flusser (1920–1991): Fenomenologie komunikace*. Přel. Z. Jürgens – J. Vymazalová. Praha, Argo 2016.

2 Flusser, V., *Od subjektu k projektu*. Přel. P. Babka. Mělník, Přestupní stanice 2020; též, *Lidská geneze*. Přel. P. Babka. Mělník, Přestupní stanice 2024.

3 Flusser, V., *Schriften in 9 Bänden*. Hrsg. von E. Flusser – S. Bollmann. Bensheim – Düsseldorf, Bollmann Verlag 1993 nn.

antropologie. Spisově druhé dílo, *Lidská geneze*, potom Flusser píše právě jako zá-
měr tuto antropologii poskytnout. Toto dílo mělo být také souhrnnou filosofickou
sumou, kterou chtěl autor uzavřít své celoživotní filosofické úsilí. Práce bohužel už-
stala nedokončena vzhledem k náhlému úmrtí autora při autonehodě (1991). Kvůli
svému nedokončenému rázu proto není *Lidská geneze* sama o sobě srozumitelná,
a je tedy nutné interpretovat ji v kontextu s předpoklady dříve nastolenými prá-
vě v textu *Od subjektu k projektu*. Následující text má za cíl obě tato díla předsta-
vit a zreferovat v jejich vzájemné spojitosti. Klade přitom důraz na antropologický
aspekt Flusserova pozdního filosofického myšlení.

Antropologická figura není pro autora v dříve publikovaných textech pro inter-
pretaci skutečnosti podstatná. Skutečnost reálně existuje v systémech jazyka a ko-
munikace. Byť je pro vznik a formování jazyka klíčová lidská zkušenost, Flusser
vždy akcentuje povahu řeči, v níž se skutečnost utváří, a pokouší se ji uchopit po-
mocí svébytné metody fenomenologie komunikace.⁴ Pluralita diskurzů, absence
pravdy a formy zobrazování stojí v centru zájmu autorových hlavních děl.⁵ Právě
proto působí pozdní texty překvapivě, když navzdory ontologické mnohosti autor
skrze jazykové hry a překvapení přichází s konceptem přirozenosti člověka, která
by měla hrát klíčový podíl při utváření skutečnosti. Nejedná se však o pozitivní for-
mu, ale spíš o typologii pohybu vlastního člověku jako lidskému druhu v dějinách,
ale i mimo ně. Nejedná se ani o absolutní příčinu dění skutečnosti, protože proce-
sy, které lidská aktivita rozehrává, se řídí vlastními zákony – a ty zpětně ovlivňují
a podmiňují lidské jednání. Přesto zde však lidské představuje kvalitativně specifi-
cké rozhraní, způsob nakládání se skutečností a práce s ní, k nimž se autor snaží při-
blížit a vymezit je jako obecně lidské pomocí metody obrazného myšlení.

V referovaných textech konstruovaná antropologie reprezentuje projekt
v mnohoznačnosti tohoto slova, jak jej Flusser používá.⁶ Představuje jednak kritiku
dosavadního existování člověka v dějinách ve smyslu negativního vytyčení a pře-
konávání k nové formě. V tomto smyslu vystihuje způsob, jak člověk doposud v dě-
jinách konal, aby od toho mohl lépe vystoupit způsob historicky aktuální, nový.
Kritika překonává staré formy tak, že se na ně přísně negativně váže. Současné
projekt představuje záměr starou formu překonat radikálně, tj. způsobem překa-
čujícím dosavadní formy.

V *Lidské genezi* jde o projekci do jisté míry šetrné podoby lidského, tj. takové
formy, která by bez skutečnost devastujících následků mohla definovat lidské,
na němž by se shodl každý reprezentant lidského druhu v postdějinném světě.

4 Viz Ströhl, A., Vilém Flusser (1920–1991): *Fenomenologie komunikace*, c.d.

5 Mezi nejslavnějšími vzpomeňme především: Flusser, V., *Jazyk a skutečnost* (orig: *Língua e reali-
dade*, 1963). Přel. K. Palek. Praha, Triáda 2005; a též, *Za filosofii fotografie* (*Für eine Philosophie
der Photographie*, 1983). Přel. B. Koseková – J. Kosek. Praha, Fra (Agite/Fra) 2013.

6 Ströhl, A., Vilém Flusser (1920–1991): *Fenomenologie komunikace*, c.d., s. 15.

Dále potom projekt představuje také „rozvrh vyvinutý v dialogu s druhými“,⁷ tedy komunikovanou a dialogicky zhodnocovanou možností budoucí podoby intersubjektivní existence. Texty *Od subjektu k projektu* a *Lidská geneze* formulují antropologii jako projekt ohledávání lidského, jako možnost, o jejíž zvyšlovnění a komunikaci běží. Následující text má za cíl tento projekt představit a ukázat antropologii jako ústřední motiv Flusserova pozdního myšlení.

Flusserova antropologie nabízí totiž i dnes, třicet let po vzniku textů, pronikavé vhledy do aktuální situace člověka žijícího a pohybujícího se ve více žitých realitách, ukotveného v různých digitálních a sociálních sítích, chápajícího společnost přes obrazy reprodukované technologickými aparáty a konfrontovaného s procesy umělé inteligence. V první části se moje recenze zaměří na práci *Od subjektu k projektu*, aby představila východiska Flusserovy antropologie a jeho pojetí člověka jako subjektu – historické figury charakteristické specifickým, v dějinách se opakujícím dynamismem. V druhé části pak interpretace *Lidské geneze* ukáže, jak je tento dynamismus zakotven v možnostech lidského těla. Příspěvek se nesnaží o rekonstrukci systému, to v případě Flusserova myšlení ani není možné. Pokouší se spíše představit Flusserovo pozdní myšlení v jednotném rámci, který se autorovi bohužel už nepodařilo podat tak, jak zamýšlel.

Situace člověka po dějinách

Flusserova antropologie staví na kritické reflexi lidské situace podané v textu *Od subjektu k projektu*. Klíčovou charakteristikou této situace je krize, v níž se člověk ocitá po druhé světové válce. Tato krize má komplexní charakter – týká se destrukce životního prostředí, skutečnosti, jak ji doposud člověk znal, lidského sebepojetí – a ovlivňuje člověka ve všech aspektech jeho života, od vnímání a myšlení, po rozhodování, plánování, jednání. Text *Od subjektu k projektu* kriticky zhodnocuje situaci a poskytuje troufalý návod, jak z krize ven. Na rozdíl od předchozí autorovy práce *Postdějiny*,⁸ kde krize pramení z otřesu z historické zkušenosti holokaustu a s tím spjaté ztráty důvěry v druhého člověka, bližního (který nejenže činí pobyt člověka na světě snesitelným, ale poskytuje také jistotu smyslové zkušenosti a racionality myšlení), text *Od subjektu k projektu* identifikuje příčiny krize ve způsobu myšlení nastoleném modernitou – v numerickém myšlení, jež skutečné převádí na měřitelné a člověka kvalifikuje na vykonavatele měření.⁹ Díky tomu

7 Tamtéž.

8 Flusser, V., *Postdějiny*. Přel. P. Bláha. Mělník, Přestupní stanice 2018.

9 Flusser, V., *Od subjektu k projektu*, c.d., s. 13: „Je to zřejmě již u Descarta: ačkoliv nadále pokládá věcný svět za rozlehlý, má za to, že jej můžeme analyzovat na body („zkalkulovat“). Tento předpoklad je ostatně epistemologickouází novověku: novověké myšlení má sice strukturu, jež není adekvátní rozlehlému světu, ale přesto je kupodivu vhodnější než myšlení písemné k zachycení a ovládnutí věcného světa.“

to myšlení člověk dokáže skutečnost rozložit na nanočástice a poskládat ji zpět dle své libovůle. Až důsledky technologické invence jako koncentrační tábory, nukleární zbraně, či operační systémy ukázaly, co vlastně numerické myšlení, redukcující skutečnost na částice a subjekt na vývojáře modelů, znamená – specifický nihilismus, tj. stále silnější ústup od života k abstrakci a absolutní důvěru v kombinatoriku, tj. v moderní vědu.¹⁰

Krise vyplývá z nahlédnutí, že nejenže taková komputace může skutečnost naprosto zničit, resp. popírá její originální povahu, ale že i autor modelů (tj. subjekt) je vůči sobě schopný zaujmout stejný odstup jako vůči objektům, a je tedy předmětem stejně kalkulovatelným. „Jakožto objekt kalkulování se člověk rozplývá do vzájemně se překrývajících sítí fyziologických, psychických, sociálních a kulturních relací – a člověk jako subjekt kalkulování se sám rozpouští v kalkulování.“¹¹ Aplikace numerizace na obě strany poznávacího vztahu ústí v rozklad skutečnosti, subjektu a jejich doposud jasně definovaného vztahu. Co se doposud zdálo skutečné – jako částice hmoty, na něž lze skutečnost rozložit, anebo já s vlastními zákony (racionalita) –, důsledná numerizace rozpouští a mění na nesamostatné *výsledky vztahu*, tedy na o sobě nejsoucí.

V situaci, kdy já zjišťuje, že není autonomním subjektem skutečnosti, ale výsledkem neohraničených vztahových polí, a že dosavadní kalkulace nestačí pro kontrolu skutečnosti, protože subjekt vztahů těžko sám cokoliv založí, padají dosavadní jistoty. V otřesu, kdy se nelze na nic spolehnout, zaujímá člověk nový – projektivní – postoj ke světu. Projektování spočívá v novém rozvrhu skutečnosti, v projekci budoucích světů jako formy zpětzískání kontroly. Toto rozvrhování již nespočívá v rozkladu a remodelaci částic, ale v imaginaci vztahových polí a jejich převádění ve skutečnost. V obrazném projektování člověk dává tvar (zkonkrétňuje) dialogickým sítím, v nichž se nachází konstituován jako subjekt vztahu, a zhmotňuje je v prostoru. Tím člověk designuje skutečnost, aby se v ní opět poznal, tj. dává jí zákony, aby je zakusil jako poznané lidské, tentokrát jako „konvence intersubjektivního dialogu“.¹² Text *Od subjektu k projektu* předkládá konkrétní podoby vybraných projektů, tj. to, jak by reálně vypadaly (jak budou vypadat) projekty rozvíjené nyní ve stadiu ještě nekonkrétních představ.¹³

10 Viz např. tamtéž, s. 29.

11 Tamtéž, s. 15.

12 „Protože už se nemůžeme identifikovat, začínáme sebe samé přijímat jako komunikační uzly dialogické sítě a tuto intersubjektivní síť jako relační pole, z něž se rozvrhují projekce do dalších polí...“ Tamtéž, s. 23.

13 „Záměrem eseje je zvážení některých aspektů vzpřímeného života, který je takto umožněn – tedy některých budoucích projektů, které možná budeme navrhovat, a snad dokonce i provádět. Jinými slovy, záměrem je v anticipaci se zamyslet nad některými možnostmi, jež se od nyníška otevírají.“ Tamtéž, s. 25.

Proměna postoje

Smyslem stavění zrealizovaných projektů před oči je dovést člověka k upřímnému postoji, tj. k obeznámenému postavení se situací a ke kontrole vlastní praxe, rozvíjené na troskách té stávající. Projektování totiž představuje převrácenou stranu dosavadního jednání subjektu; druhý lem Möbiovy pásky nesoucí s sebou stejné podvolení subjektu novým vyprojektovaným možností. Aby mohl člověk začít jednat skutečně svobodně a nově, musí nahlédnout, že jím designované projekty se jaksi automaticky designují obrazným myšlením rozvíjejícím se z dovršeného myšlení numerického a že tento do jisté míry organický proces nemusí ještě přinášet vysvobození z okolností, jimž je člověk podroben. Toho se dosáhne až plným porozuměním numerizaci bytí, nahlédnutím jejího omezení a absolutním přitakáním novému – obraznému – myšlení.

Právě proto jsou kapitoly „Projektovat města“, „Projektovat domy“, „Projektovat rodiny“, „Projektovat těla“, „Projektovat sex“, „Projektovat děti“, „Projektovat techniku“, „Projektovat práci“ strukturovány jako určité projektivní reflexe. To znamená, že Flusser v nich líčí utopické obrazy budoucnosti designované jako konkretizace vztahových polí, jež vzniknou jako důsledek zániku možnosti dosavadního podřízení skutečnosti numerickému principu. Obrazným projektováním budoucí skutečnosti rozvíjeným odlišováním od dosavadní skutečnosti vždy na konkrétním příkladu Flusser nejenom předvádí, jak je numerické myšlení zhmotněné v západní civilizaci (jakým podmínkám je člověk podroben), ale také, jak nové projekty vyjadřují již jiný – imaginativní princip. Deskripce převrácení z jednoho principu do druhého a jejich zhmotňování z myšlenkových do reálných forem pak umožňuje posouzení obou poloh – nové i stávající – a převzetí zodpovědnosti za ně (byť důsledky obou jsou srovnatelně děsivé).

Některé popisované fenomény dnes, třicet let po vzniku jeho práce, aktuálně v rozvinuté informační společnosti skutečně existují či jsou k realizaci dováděny digitalizací a virtuální sociální praxí. Když Flusser osvětluje souvislosti některých aktuálních fenoménů, jako jsou živá města, digitální práce, open spaces, nová média, virtuální reality, fluidní identity anebo asexualita, potvrzuje svou pověst vizionáře. Upřímný život není ten, který najde svobodu v projektování, ale takový, který pochopí rozpad starého a uvědomí si neuvěřitelnost situace, v níž se nachází.¹⁴ Teprve toto prozření přináší svobodu v rozvrhování možností a důsledné přijetí nového obrazového principu myšlení a života.

Navzdory možnosti imaginovat projekty a dovádět je k uskutečnění nemá člověk výsledky své praxe v moci. Tak jako nebylo možné predikovat, kam člověka při-

14 „Upřímný život je přijetí neuvěřitelné situace, o které víme, že se v ní nacházíme.“ Tamtéž, s. 27.
„Zvažování projektů, které jsou teď možné, je samo projektem, pokusem o komputaci možností, abychom je přiblížili konkretizaci.“ Tamtéž, s. 37.

vede numerické myšlení, ani obrazivé projektování nezaručuje shodu mezi představou převedenou ve skutečnost. Jednak uskutečňování pracuje s danou realitou, staví tedy chtě nechtě na daném (síťové já je koneckonců důsledkem numerického myšlení), jednak jsou obrazy ke konkretizaci přiváděny za pomoci nástrojů a techniky, které samy svými charaktery realizaci ovlivňují. Potenciální nebezpečí, která autor v obrazech projektů staví před oči, však člověka nezastaví, protože v projektování zakouší osvobozování z okolností, jimž je podřízen.

Obrazné líčení pohybu od stávající podoby například města, respektive principu stávajícího města a jeho převrácení v projekt jiného, intersubjektivitou vyprojektovaného modelu, převrácení jedné polohy do druhé stačí k obrazné simulaci pohybu subjektu podřízeného okolnostem, tj. sklánějícího se před hrůzou nastalé situace a nad stavem věcí, a rozvrhujícího se jinam, k okolnostem novým, obrazně navrženým a nyní dialogicky „zvoleným“.¹⁵ Konfrontace s obrazným modelem dějinné aktivity prozrazuje člověku dost o vlastní povaze jednání a vede k úvahám o lidské přirozenosti.

Lidská geneze

Právě ta je obsahem Flusserovy *Lidské geneze*. Projekty nových domů, měst, rodin... designované člověkem jako subjektivitou vztahů by totiž nebyly možné bez určité představy člověka o sobě samém. Tato představa je horizontem všech projektů a Flusser se ji snaží vynést na světlo. *Lidská geneze* jednak konstruuje člověka jako základ obrazivého projektování, jednak se snaží vykomunikovat takovou formu, která by snad byla do budoucna schůdná, možná pro budoucí nedestruktivní fungování.¹⁶

Vypracování takové antropologie se nemůže opírat o dosavadní vědecké poznatky a metody. Projekt člověka má být nově dílem obrazivosti, a ta se pojí s možnostmi lidského těla. Proto se reflexe zaměřuje na vznik lidského těla, proces zlidštění, aby jej aplikovala, projektovala do budoucnosti. Povstání lidského má vystoupit jako předpoklad a možnost z reflexe minulosti – tentokrát ne minulost-

15 „Jak je totiž známo, uklánět se před něčím znamená gesto eticko-politicko-náboženské, zatímco sklánět se nad něco znamená gesto epistemologické: ukláním se v úctě a bázní před bohem a skláním se v touze po vědění nad přírodním jevem. Ta skutečnost, že v samotném konkrétním klopýtnutí se obě zdánlivě tak nesjednotitelná gesta ukazují jako jeden jediný pohyb, zřetelně promlouvá ve slově subjekt. Subjekt znamená podrobený, poddaný, tedy gesto uklánění před něčím, a zároveň stojící před předmětem, tedy sklánění nad něco.“ Flusser, V., *Lidská geneze*, c.d., s. 109.

16 „Ve stadiu vzniku je nová, post-humanistická, „post-moderní“ antropologie. Poté, co jsme se osvěcensky prohlásili za nicotu v nicotě, uzlíček vzájemně propojených relací, které nic nezavazuje – můžeme teprve začít toto nic popírat. Taková negativní antropologie („neg-antropologie“) není snad jen nějaký teoretický filosofický názor (negativní víra), je to především praxe.“ Tamtéž, s. 15.

ti moderního či dějinného člověka (člověka písma), ale minulosti prapůvodní, kdy se člověk vyděloval z živočišné říše. Flusserova *Lidská geneze* genezi rekonstruuje a projektuje tak, že navrhuje a ověřuje obrazy situací vývoje lidského těla, obrazy zlidštění, aby významy, které se s genezí pojí, projektovala do budoucnosti. Obrazy ob stojí jako pravdivé, pokud vydrží konfrontaci s jinými možnými obrazy a pokud platí dodnes, tedy popisované lidské zůstalo v průběhu času zachováno. Rekonstrukce produkuje genezi spekulativní, pravděpodobnou, protože jejím vodítkem jsou obrazy spjaté s významy.

Významným cílem, kterého má nová antropologie dosáhnout, je ukázat, že lidské tělo, resp. člověk jako takový uchovává historii druhu, tedy že vývoj a život jednotlivce opakuje vývoj a život lidského druhu; tedy že ontogeneze opakuje fylogenezi.¹⁷ Toto troufalé, až magické tvrzení propojuje lidské v čase a dovoluje jednotlivci jako příslušníkovi druhu rekonstruovat proces stávání se člověkem, imaginovat obrazy zlidštění napříč historií a rozvrhovat takové obrazy do budoucna. Obrazivé myšlení genezi rekonstruuje, a tím ji současně také projektuje.

Člověk jako živočich

Co tedy v *Lidské genezi* znamená lidské, jak dochází, resp. došlo ke zlidštění člověka? Proces stávání se člověkem má podle Flussera několik základních, vzájemně spjatých a doplňujících se rysů – napřimování se („povstávání“), používání ruky („ujednání“) a ohýbání se („bažení po nízkosti“). Všechny tyto rysy představují svébytné etapy dlouhého procesu s vlastními specifiky, obrazné myšlení dovoluje jednotlivé momenty detailně snímat, současně ale také propojit a proces rekonstruovat naráz jako souvislý pohyb ve zrychleném filmu.

Motivem filmu je povstávání opice. Klasická vědecká metoda by pátrala po příčinách napřimování. Obrazné myšlení líčí situace, v nichž je příčin nezměrně mnoho, odehrávají se souběžně a je nemožné mezi nimi vybrat ty rozhodující. Celkově se jedná o sérii nepravděpodobných náhod, které by nejpřesněji mohla zrekonstruovat ekologie jako věda o vzájemných vztazích, spjatostech a závislostech.¹⁸ Protože ale člověk „ještě neumí myslet ekologicky“, tj. v systémech, musí se spolehnout na obrazivost. Ta dokáže vykreslit nespočet komplexních situací, mezi nimiž můžeme s jistotou volit ten nejvíce pravděpodobný pohyb (návaznost jednoho obrazu na druhý), tvořený různými vlivy. Mezi nimi vyniká motivace samotného druhu k přenášení celé váhy těla na malé plošky nohou bez vnější opory a v pohybu setrvávat. Pohyb probíhá následovně: na zemi leží člověk jako „ze stromu spadlá opice“

17 Tamtéž, s. 11.

18 Tamtéž, s. 101: „vzájemná závislost je soustava života (a všeho jsoucího) a nezávislost je prolomení soustavy, je to smrt, entropie vůbec, je to rozklad všech struktur.“ Více o ekologii viz zejm. na s. 48.

a hledá cestu zpátky do koruny stromů (do své živočišné niky). Opice neví, co se přesně stalo, ale situace si žádá řešení. Záběr ležícího savce s jistotou střídá jiný: záběr chňapající ruky, která rozehrává pohyb.

V situaci spadlé opice reprezentuje ruka orgán, s jehož pomocí se z různých podmínek pozvedá člověk.¹⁹ Ruka neslouží primárně k uspokojení biologických potřeb, k hledání potravy; díky ruce opice na zemi neumírá a dostává se z nastalé situace tvořivě. Ruka primárně ohmatává okolí, uchopuje a obrací nalezené – poznává okolí tak, aby pomohla opici z daných podmínek vstát jako člověku. Ruka se nehýbe symbolicky ani metaforicky, ale reálně zasahuje do žitého prostředí a nakládá s ním podle uvážení člověka. Významy spojené s pohybem ruky její klíčový význam pro povstání dokazují.²⁰ Vyjadřují, že ruka ohmatává, vybírá, obrací, převrací, vytváří předměty, tj. přiděluje významy, když věci vytrhává z okolí a používá k účelům člověka.

Celá činnost se přitom děje před očima opice, resp. povstávajícího člověka. Ten pozoruje, že předměty mají význam, jaký jim přisoudí, a že se tyto významy neshodují s prostředím před lidským zásahem. To s sebou nese schopnost člověka reflektovat vlastní specifčnost i to, že svět je mu dán k dispozici. Jeho aktivita ale přináší otřes pro stávající živočišnou říši a přirozený svět, z něhož se lidský živočich činně vyděluje a který přetváří dle vlastní potřeby. Samo lidské konání přináší přirozenému světu z principu destrukci.²¹ Celá věc je o to nešťastnější, že člověk si záměrně pád sám nezpůsobil.²²

Dopad lidského působení na okolí se ještě znásobí, když uvážíme, že opice povstává pomocí nástrojů. Cokoliv, co má po ruce, slouží ke zvedání neboli k ještě k hlubšímu (destruktivnějšímu a tvořivějšímu) pronikání do přirozeného světa. Opakované používání nástrojů vede k mechanizaci pohybu a následně – pokud to jde – k přenášení námahy na automaty, jež vykonají celý pohyb zvedání za člověka. Technika se rozvíjí jako pomocník celého zvedacího pohybu a plného rozvinutí umělé přirozenosti. Používání nástrojů a techniky neslouží jako u primátů k prodloužení biologické přirozenosti, ale k vytvoření vlastního světa obráceného proti světu danému. Ideálním příkladem technologie je páka.²³

Páka překonává klacek jako jednoduchý nástroj ke zdvihu z ponížené pozice a představuje důmyslnější technologii, na niž člověk deleguje námahu zvedání,

19 Flusser, V., *Od subjektu k projektu*, c.d., s. 159.

20 Viz tamtéž, s. 161.

21 Viz Flusser, V., *Lidská geneze*, c.d., např. s. 53: „Vždyt' tento lidoop, jenž přskočil z niky stromů do niky travnatých ploch, byl zjevně příliš velký na kout v soustavě přírodních vtahů, který mu byl vykázan, a celé předivo přírody začalo pukat a praskat.“

22 A proto stále „baží po nízkosti“, jak Flusser nazývá snahu člověka jako živého organismu patřit do nějakého původního prostředí (vlastní niky), viz tamtéž, s. 45–58, tj. celá kapitola „O bažení po nízkosti“.

23 „Každá úvaha o genezi člověka, o tom, čím prozatím jsme, musí vycházet z páky.“ Tamtéž, s. 82 a dále.

a zbavuje se tím práce nutné k povstání. Páka je plodem lidské kreativity a objevené možnosti odhodit břímě vlastního zvedání. „To tedy pochopily hmatající ruce padlého: že použití větve jako berle (páky) přelstívá nízkost, že je to mechanizovatelné jednání a že se zcela pozdvihneme, teprve až bude toto jednání plně mechanizované?“²⁴ Částečně, ale ambice delegovat pohyb je ještě větší, proto po mechanizaci páky člověk konstruuje automaty, aby celý pohyb vykonávaly a navíc projektovaly za člověka. Technologie tak k člověku bytostně patří a vyvíjí se souběžně s úsilím zvednout se bez nadměrného úsilí. Od počátku směřuje k tomu, aby člověka překonala a pomohla mu k delegování celé námahy jinam.

Úvahy o pracovní přirozenosti člověka jsou proto mylné. Práce není žádoucí, ale nutná (pro zvedání), a technologie slouží člověku právě k tomu, aby se jí zbavil.²⁵ Výroba automatů pak představuje poslední projekt k předjímání práce a vytváření takových podmínek, aby se člověk nemusel vůbec namáhat. Dnes aparáty nejenom projektují práci, od níž se člověk má osvobodit, ale současně projektují i možnosti tohoto osvobození a předjímají potenciality další práce. Delegace práce je dokonalejší, souvisí s „přirozeným“ lidským pohybem opakovaným lidmi po tisíciletí, a to i když ústí vždy v nové (byť stejné) podřízení se okolnostem (pádu) a nutnosti pracovat (čelit podmínkám, resp. zvedat se jako člověk). V určitém okamžiku se totiž výsledky techniky vždy obrací proti člověku a vytvářejí z něj obsluhače, operátora rozjetého pohybu. Celé úsilí věnované popření podřízení se skutečnosti se skrze důsledky techniky obrací zpět k původci pohybu a dopadá na něj plnou silou.²⁶

V tomto momentu se potkává fyzický pohyb zlidšťování opice s pohybem historického subjektu podřízeného nelidským podmínkám a projektujícího budoucí možnosti své existence. Pohyb chápání daných podmínek a jejich přetváření v podmínky hodné člověka, pohyb prostředkovaný technikou a produkující stále nové podmínky existence představuje přirozený pohyb člověka, ačkoliv vede ke stále větší abstrakci od života. Ne proto, že by člověk používal stále dokonalejší nástroje a techniku k vzepření se okolnostem, do nichž byl uvržen, ale proto, že skutečnosti, s nimiž technika a aparáty nyní již samostatně pracují a produkují opět nové podmínky podrobení, jsou ty, které tam zanechala předchozí technika a aparáty, tedy pokaždé jiné.²⁷ Osvobodováním se od nich a okolností, jimž je vystaven, člověk soustavně překonává svou nízkost a stává se člověkem.²⁸

24 Tamtéž, s. 83.

25 Flusser se opakovaně vymezuje vůči antropologii marxistické a záleží mu na tom, aby jeho pojetí činné povahy člověka vystoupilo dostatečně odlišně od K. Marxe. Viz např. tamtéž, s. 82.

26 Dějiny lidské geneze probíhají jako otáčení šroubu. Viz např. tamtéž, s. 86: „Dějiny kultury jako šroub a příroda jako objektivní kontext, do něhož se šroub zavrtává... obraz šroubu je post-historický.“

27 „Dějiny spočívají v samých zpětných nárazech, že tyto zpětné nárazy na nás padají ze strany našich mašin a že permanentní revoluce je ono neustálé obrácení, v němž nás naše mašiny udržují.“ Tamtéž, s. 88.

28 Zlidštění je třeba si „vyjednat se životem“, tj. s nikami, ve kterých se „přirozeně“ nalézá, do kterých byl uvržen. Tamtéž, s. 77.

Homo ludens

Ve filmu o padlé opici se stále dokola opakuje série pádů a povstávání, podrobování a osvobozování, podřizování a projektování. Stejný pohyb opakuje každý jedinec lidského druhu nanovo, tvůrčím způsobem, za pomoci nástrojů, které mu doba nabízí. Forma reflexe tohoto pohybu může být dvojitá, upřímná anebo neupřímná.²⁹ Přímost neodkazuje na věrnost původní podobě, již by měl být člověk zavázán, ale na formu u-přímosti, bytí u tohoto (svého) lidského činění. Opakování tohoto jednání v životě jednotlivce i v dějinách vede ke klasifikaci pohybu jako lidského, tedy k typizaci a zvládnutí této formy činění jako svého druhu umění. Člověk tenduje k tomu považovat svou činnost za speciální, a říká jí proto s hrдостí lidská. Vystavováním činnosti a jejím povyšováním nad jiné ale předstírá něco, čím není. Pohyb obrábění a zdvihání k povstání člověka teprve vede, proto ještě v plném smyslu slova lidským není. Proto je předstírání lidskosti, klasifikace pohybu jako lidského, neupřímná.³⁰

Pohybu se ale lze účastnit také bez antropocentrické perspektivy.³¹ Z té se jeví, že uchopování předmětů z okolí a jejich obrábění motivované touhou povstat nevychází z inteligence ani nějaké původní touhy po vysvobození. Ruka padlé opice okolo chmatů z mnohem prozaičtějšího důvodu: protože uchopování, vytrhávání, přetváření jako poznávání, projektování a povstávání jsou činnosti, které ji baví a provádí je z touhy po hře. Z této perspektivy je pro Flussera člověk bytostně hravý (*homo ludens*).³² Klíčovou definicí hry přitom je, že hráč na sebe v zápalu hry zapomíná; hraje oddaný cíli, s perspektivou zúčastnit se a vyniknout, noř se do hry s upřímnou radostí. Podle autora právě v tomto „sebezapomnění prožíváme, jak něco povstává proti zvířeti, napřimuje se ze zvířete, a jak nastává něco, co zasluhuje být nazváno člověkem. Tehdy už se totiž netočí onen šroub, opice už se nevine a pád je napraven.“³³ V sebezapomínavém činění je člověk konečně upřímný, byť se zdá, že je také navěky ztracen.

Ani série pádů a neštěstí totiž nevede k tomu, aby člověk v činnosti ustal. Lidská přirozenost, tvrdí autor, má své limity a upřímný i neupřímný postoj vyjadřují pouze formy reflexe, jak lze u svého činění být. Nemohou jej tedy přímo změnit. Zda autor konstruované antropologie předjímá, že budoucí člověk bude u svého činění upřímně, aby s radostí sobě vlastní sebe zapomínal a ve hře s druhými realizoval intersubjektivní síť, a subjektivitu tak rozpustil, se můžeme pouze dohadovat.

29 Viz kapitoly tamtéž, kapitoly „O upřímnosti“ a „O neupřímnosti“.

30 Tamtéž, s. 92: „Proto dějiny lidské geneze jako dějiny umění znamenají mimo jiné to, že celá ta záležitost s genezí člověka není pravdivá. Jinými slovy: kdykoliv děláme, jako bychom byli něco jiného než opice, přetvařujeme se. Náš vzpřímený postoj je zastírání skutečnosti, že stále zůstáváme opicemi.“

31 Tamtéž, s. 98.

32 Tamtéž, s. 103–109.

33 Tamtéž, s. 96.

Projekt totiž vedle zvažování (nabízení) možností funguje především jako kritika. Zhodnocení míry humanismu a transhumanismu ve Flusserově antropologii tak představuje otázku, jejíž zodpovězení si více než rozhodnutí žádá promýšlení relací možnosti-skutečnosti, představy-reality, času, tedy rámců tradiční ontologie, což ale rozhodně přesahuje možnosti tohoto textu.

Lenka Hanovská

Filozofická fakulta Masarykovy univerzity, Brno

lenka.hanovska2@gmail.com